

3. A külső tulajdonságot jelölő elnevezések alapja a hasonlóság, azaz egy vagy több tulajdonság jellemző az elnevezettre. Az arcvonások hasonlóságára utalnak a következők: *Emil* (Erich Kästner: Emil és a detektívek című regényében előforduló Walter Trier-rajzokra hasonlít), *Guszlík* (A négy pán-célos című lengyel filmsorozat egyik hőisére hasonlít), *Szindbád* (egy Krúdy-adaptációban a Szindbádot alakító Lukács Sándor színművészre hasonlít), *Dzsozi* (így!) < José (egy angol film spanyol hőisére hasonlít). Egyéb tulajdonságok: *Pempő* 'kövér' (kabarédarab alapján), *Tévémaci* 'lassú mozgású', *Mukk* < Muck (az ismert Hauff-mese és film alapján).

4. A belső tulajdonságot jelölő elnevezések a leginkább sértőek. Egy-egy olyan vonást emelnek ki, amely az elnevezettnek a legkevésbé tetszik. Éppen ezért ezek a nevek a harag, a sértődés forrásai lehetnek. Pl *Dinó* < Dino 'nyalánk, falánk' (a Flinstone-család című sorozat kutyája), *Mazsola* 'butácska, együgyű' (Esti mese a tévében), *Kotkoda* 'sokat beszélő, „prézsmítáló” (Esti mese), *Lujza* 'tudálkos' (a Jenő és Lujza című kabarédarabból), *Aleksz* (a Tarzan-könyvek egyik ellenszenves figurája), *Lúke Aladár* (A Mészga-család tagja), *Lúke Tóni* 'butáskodó' (a Flúgos futam című sorozatból) stb.

A bemutatott neveket hallva jót mosolygunk, hiszen szellemesek, és a legtöbb esetben igen találóak (bár az elnevezettek éppen ezt tagadják legjobban). Természetesen ismernünk kell, hogy miről és kiről neveztek el egymást a diákok; egyébként érthetetlenek lennének a nevek — vagy esetleg félremagyaráznánk őket. Ekkor azonban elveszítenék sajátos hangulatukat is.

Nem a gyerekeség (gyermetesség) játszik szerepet a névadáskor, hanem a humor, a tréfálkozó hajlam. Nem véletlen, hogy néhány évvel később, a katonai idő alatt sem ritkák az efféle elnevezések. Tehát a katonai ragadványnevek között is találhatunk élményneveket (MNY. 69: 73).

Mizser Lajos

Lengyel nyelvűvelő könyv az idegen szavakról

Az idegen szavak nyelvünkben való használatáról folyó viták közepette nem érdektelen kitekintésünk határainkon túlra is, és megnézni, hogyan értékeli az idegen szavakat nyelvükben a velünk sok tekintetben hasonló helyzetben levő közép-kelet-európai nemzetek nyelvűvelői. Ezúttal a lengyel Nyelvűvelő Társaság (Towarzystwo Kultury Języka) egy 1976-ban megjelent kiadványa¹ alapján szeretnénk tájékoztatást adni a lengyel nyelvűvelők álláspontjáról.

A lengyel indoeurópai, közelebbről nyugati szláv nyelv, szókincsének, mondattanának és frazeológiájának „európaisodása” az utóbbi évezred során mégis hasonló idegen elemek befogadásával történt, mint a magyaré. Lényeges eltérés viszont, hogy míg ez idő alatt a magyar nyelvrokonaitól időben és térben messzire eltávolodva fejlődött, a lengyelt a rokon szláv nyelvek egy részével nemcsak a nyelvrokonság fűzi össze, hanem bonyolult, a történelem során

¹ Halina Rybicka: *Losy wyrazów obcych w języku polskim* [Az idegen szavak sorsa a lengyel nyelvben]. Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1976. 153 lap.

gyakran változó irányú és intenzitású kölcsönhatás is. A szláv rokon nyelvek hatása a lengyelre a X. századtól napjainkig kimutatható, de mivel a szlávok széttelepülése (i. sz. I—II. sz.) óta a lengyel törzsek szomszédságában mindig éltek más szláv törzsek, szavak — köztük idegen (pl. germán, román) szavak — vándorlása a korábbi évszázadokban is bizonyosra vehető. Az első jól kimutatható más szláv nyelvi hatás a lengyelt a kereszténység felvétele idején (X. század) érte: a keresztény terminológia jórészt cseh közvetítéssel honosodott meg a lengyelben, tehát már morfológiailag „szlávositva”, ami e szavaknak a lengyel nyelv rendszerébe való beilleszkedését nagyban megkönnyítette (pl. lengyel *kościół* ’templom; egyház’ < cseh *kostel* ’templom’ < latin *castellum* ’erőd, vár’; később a szó a lengyelből tovább vándorolt a keleti szláv nyelvekbe, vö. orosz *коѣѣл* ’római katolikus templom’). A cseh irodalmi nyelv később is (XIV—XVI. sz.) mintául szolgált a lengyel irodalmi nyelv kialakulása során. A nagy számú keleti szláv (ukrán és belorusz) lakossággal való több évszázados egy államban élés következtében e rokon nyelvek is gyarapították a lengyel szókincset, hatásuk a XVI—XIX. század folyamán jól kimutatható, a XIX—XX. században pedig a rokon szláv nyelvek közül elsősorban az orosz hatott erőteljesen a lengyelre. A közeli rokon nyelvek hatása a lengyel szótörténet és a nyelvművelés sajátos, a magyarban — legalábbis a nyelvtörténetnek az írásbeliség kezdete óta tartó korszakában — párhuzammal nem rendelkező problémája: az e nyelvekből átvett szavak „idegensége” a lengyelül beszélők számára korántsem volt mindig nyilvánvaló, idegen voltak kiderítése a szókincs történetével foglalkozó szakemberektől is gyakran széles körű szóföldrajzi, művelődéstörténeti stb. vizsgálatot követel. Ezzel kapcsolatos a lengyel nyelvművelés egyik ma is időszerű problémája: a II. világháború óta a lengyelbe egyre nagyobb számban bekerülő russzicizmusok kimutatása és nyelvhelyességi megítélése. E problémakör ismertetésére még visszatérünk.

A klasszikus és a nyugat-európai nyelvek hatása a lengyel szókincsre hasonlóan erős volt, mint a magyarra. A kereszténység római változatához való csatlakozás következtében a latin nyelvek rendkívül nagy szerepe volt Lengyelországban. A német városi polgárság betelepítése a középkorban, valamint a nagy területen való állandó érintkezés az egész történelem során sok német jövevényszó meghonosodásával járt. A XVI—XVII. században erős olasz hatás érte a lengyel szókincset, a XVIII—XIX. század pedig a már korábban is jelentkező francia hatás erőteljességének a korszaka. A XX. században — az orosz mellett — az angol jövevényszavak száma növekszik a legjelentősebb mértékben.

A keleti (török, arab, perzsa stb.) jövevényszavak az e szempontból szerencsésebb történelmi körülmények folytán a lengyelbe többnyire az ukrán és belorusz (kisebbségben a magyar és a nyugat-európai nyelvek) közvetítésével kerültek.

A lengyel szókincs idegen eredetű szavakkal való feltöltődésének történeti áttekintése után H. Rybicka részletesen foglalkozik az idegen szavak meghonosodásának folyamatával, jövevényszavakká válásuk, elavulásuk vagy eltűnésük kérdéseivel, a lengyel irodalmi nyelv különböző stílusrétegeiben és a csoportnyelvekben való gyakoriságukkal. A könyv második része a tükrözőkkel és a tükröjelentésekkel, a mondattani és a frazeológiai calque-okkal foglalkozik szintén történeti összefüggésben; ennyivel tehát a könyv tartalma tágabb, mint amire a címből következtethetnénk.

A vázlatos történeti áttekintés és a könyvben tárgyalt témakörök jelzése után valamivel részletesebben ismertetjük a kiadvány lapjain kibontakozó nyelvművelői koncepciót, valamint a lengyel nyelvművelésnek az idegen szavakkal és minden más „idegenszerűséggel” kapcsolatos mai gondjait.

A lengyel irodalmi nyelvet elkerülte a purizmus XIX. századi főhulláma: a lengyel nyelvművelés ma is liberálisabb az idegen szavakkal szemben. Különösen a görög és latin eredetű, vagy e nyelvek elemeiből mesterségesen alkotott tudományos és műszaki szakszókincs terjedését nem kifogásolják a lengyel nyelvművelők, jelenlétüket nyelvükben az Európával fenntartott kulturális kapcsolatok természetes következményének tartják; a régi, elterjedt idegen szavak mesterséges, erőszakolt „lengyelesítését” nem támogatják, sőt ellenzik. H. Rybicka a következőképpen fogalmazza meg véleményét erről a kérdésről:

„A nyelvnek az idegen elemektől való túl szigorú »megtisztítása« nemcsak azért nem lehetséges, mivel számos jövevényszó olyan tárgyakat és fogalmakat jelent, amelyeknek nincs lengyel megfelelőjük [. . .], hanem azért sem, mert a nyelv mint társadalmi alkotás nem elszigetelten fejlődik, hanem szoros kapcsolatban a civilizáció, a kultúra és a tudomány fejlődésével. Ez pedig napjainkban nemzetközi jellegű.

Lehet és kell is küzdeni azért, hogy az idegen szavak divatja ne öltön ijesztő méreteket, de eleve kudarcra van ítélve minden olyan akció, amely az általánosan használt internacionalizmusoknak a lengyel nyelvből való kiszorítására irányul.

Sőt mi több, ez — csakúgy, mint a társadalmi, a tudományos és a kulturális élet más területein is — valamiféle kínai fal emelése lenne köztünk és Európa más nemzetei között és ezáltal önmagunk provinciálisságra kárthatása, ami soha, de napjainkban különösen nem kívánatos jelenség” (53—4).

Ez az álláspont nem zárja ki a harcot az idegen szavak ellen mindazokon a területeken, amelyekben azok túlsúlya a nyelv jellegét fegyveti. Így például egyes iparosmesterségek ma is zömmel német eredetű szakszókincsének legalább részben történő „lengyelesítését” H. Rybicka a „közeljövő sürgető feladatának” tartja (57), és örömmel állapítja meg, hogy noha újabb és újabb angol jövevényszavak is megjelennek a sportnyelvben, egyre gyakrabban használják lengyel megfelelőiket is, pl. *bokser*: *pięściarz* 'ökölvívó', *futbol*: *piłka nożna* 'labdarúgás', *ping-pong*: *tenis stołowy* 'asztalitenisz' stb. (37).

A tükörszavak megítélésében hasonló kettősség mutatkozik, mint az idegen szavakéban. A latin-görög eredetű és számos európai nyelvben meghonosodott tükörszavak jelenlétét a lengyelben természetes jelenségnek tartják, pl. lengyel *sumienie* 'lelkiismeret' (*s-* 'val, -vel; együtt' + *umienie* 'tudás', vö. német *Gewissen*, orosz *совесть*; mindezek a latin *conscientia*, ill. a görög *συνείδησις* tükörszavai); lengyel *wpływ* 'befolyás' (*w-* 'be-' + *ptyw* 'folyás', vö. német *Einfluss*, orosz *влияние*, latin *influxus*, görög *ἀπόρροια*) stb. A klasszikus nyelvek mintájára alkotott tükörszavaktól és -kifejezésektől eltérően többnyire negatív nyelvhelyességi megítélésben részesülnek a német és az orosz mintára alkotott calque-ok. A különösen a nyugat-lengyelországi beszélt nyelvben gyakori német tükörszavak és -kifejezések (pl. *podpadający* 'feltűnő', vö. német *auffallend*) terjedésében a lengyel nyelvérzék megingását látják. Ennek ellenére a meghonosodott tükörszavak (pl. *światopogląd* 'világ-nézet', vö. német *Weltanschauung*; *listonosz* 'postás, kézbesítő' vö. német *Briefträger*) ellen a lengyel nyelvművelők nem küzdenek, erőfeszítéseiket in-

kább a mondattani és a frazeológiai calque-ok terjedésének meggátolására összpontosítják (pl. *nie jestem w stanie* 'nem vagyok képes', vö. német *ich bin nicht imstande*; *szukać za czym* 'keres valamit', vö. német *nach etwas suchen*).

A lengyel nyelvművelőknek jelenleg komoly gondot okoznak az orosz tükörszavak, -jelentések, -kifejezések és mondat szerkezetek, amelyek elsősorban a sajtó nyelvében terjednek, majd onnan átkerülnek a köznyelvbe is. A russzicizmusok idegen jellege a lengyel és az orosz nyelv hasonlósága miatt nem szembetűnő. Gyakran az is előfordul, hogy az orosz hatás a lengyelben is meglévő kifejezési eszközt támogat, és így „szól bele” kívülről a lengyel nyelv fejlődésébe (pl. az orosz *мне нужно/мне надо* + főnévi igenév szerkezet hatása a lengyelben mind gyakoribbá válik — az egyébként lengyel szempontból is helyes — *trzeba mi* + főnévi igenév szerkezet a 'kell' többi lehetséges kifejezési módja: *powinienem* + főnévi igenév, *muszę* + főnévi igenév rovására).

Jelentős orosz hatás mutatható ki a mondattanban, különösen az igevonatok terén, pl. *ograniczyć się czym* 'valamire szorítkozik, korlátozódik' (*do czego* helyett), vö. orosz *ограничиваться/ограничиться чем²*; *ryzykować czym* 'kockáztat valamit' (*co* helyett), vö. orosz *рисковать чем*; stb. Számos orosz frazeologizmus tükörfordítása is terjed a mai lengyelben, pl. *nie bacząc na to* 'annak ellenére' (a lengyel *mimo to* helyett), vö. orosz *несмотря на то³*.

A tükörszavak, a tükörkifejezések és az idegen mondat szerkezetek nyelvhelyességi megítélése H. Rybicka megfogalmazásában elutasítóbb, mint az idegen szavaké:

„A calque-ok mélyebben behatolnak a nyelv struktúrájába, mint a »felszíni« szókölcsönzések. Látszólag saját nyelvi nyelvi felépítésük következtében nem harcolunk ellenük olyan határozottan, mint a beszélők zöme által idegennek érzett jövevényszavak ellen”. — „Miközben kiköpünk egy szúnyogot, lenyelünk egy tevét” — idézi ezzel kapcsolatban Aleksander Brückner mondását (97).

H. Rybicka munkájának nagy erénye, hogy az idegen szavak kérdését nyelvtörténeti és művelődéstörténeti összefüggéseiben, a nemzetközi kulturális és tudományos együttműködés fejlődése tükrében tárgyalja. Ily módon könyve az idegen szavak árnyalt nyelvhelyességi megítélésén túl széles körű és színvonalas szótörténeti tájékoztatást is nyújt. A lengyel nyelv idegen elemeivel kapcsolatban a nagy lengyel nyelvészek és egyben nyelvművelők — A. Brückner, Z. Klemensiewicz, W. Doroszewski — által kialakított álláspontot követi és alkalmazza a mai viszonyokra: nem kell eleve harcolni minden ellen, ami idegen, hiszen a lengyel nyelvet története során számos és elég erős idegen nyelvi hatás érte, és bár szókincsének jelentős hányada jövevényszó, nem veszítette el „lengyelségét”; határozottan fel kell venni viszont a harcot a nyelv sajátos jellegét veszélyeztető idegen mondat szerkezetek és az idegen nyelvi kifejezések szolgai fordításainak a tehetetlenségi erő — gondolati restség, a nyelvi lelemény hiánya — okozta terjedése ellen.

Zoltán András

² A szláv irodalmi nyelvek közötti bonyolult kölcsönhatásra jellemző, hogy az alapige (*ограничить*) — és maga a *граница* 'határ' főnév is — az oroszban lengyel jövevényszó, vö. S. Kochman: *Polsko-rosyjskie stosunki językowe od XVI do XVIII w. Słownictwo*. Opole 1975. 62—70.

³ E kérdéskörrel részletesebben magyarul l. Zoltán A.: *Az orosz nyelv hatása a mai lengyel nyelvre*: Budaörsi Füzetek. Az Eötvös Loránd Tudományegyetem Budaörsi úti kollégiumának tudományos kiadványa. Budapest, 1973. 153—67. A lengyel igevonat terén megnyilvánuló orosz hatásról részletesebben l. D. Buttler: *Innowacje składowe współczesnej polszczyzny*. Warszawa, 1976. 93—101.